

Правові засади регулювання економічної конкуренції в сучасних умовах

Ткаченко О.М.,

кафедра Економіки і права, НУХТ

Вступ. Здійснюючи господарську діяльність суб'єкти господарювання прагнуть до одного – забезпечити собі найвигідніші умови на тому чи іншому ринку. Тим самим вони загострюють економічну конкуренцію на ринках. Однак деякі з них зловживають своїми можливостями, ігноруючи інтереси інших учасників ринкових відносин, а іноді досягають своїх цілей використовуючи засоби недобросовісної конкуренції. Для забезпечення існування добросовісної конкуренції на вітчизняних ринках, врахування й захист інтересів всіх без винятку учасників ринкових відносин повинна бути створена відповідна законодавча база, в чому проявляється правова функція держави.

Проблема державного регулювання ринкової конкуренції є досить актуальна при сучасній економічній ситуації. Важливу роль в дослідження цієї проблеми внесли Безум О., Беляневич В.Е., Журик Ю., Корча Н., Кулішенко В., Шуміло І. та інші економісти та правознавці.

Постановка проблеми. В даній статті розглянуто основні засади чинного законодавства України щодо регулювання економічної конкуренції та монопольних утворень. Метою дослідження є визначення основних недоліків конкурентного законодавства України.

Результати дослідження. Як свідчить досвід, ринкові механізми не завжди спроможні захистити як економічну конкуренцію, так і її учасників. Саме тому має важливе значення державне регулювання ринкових відносин, створення системи спеціальних механізмів, заходів та правил, які гарантують наявність конкуренції та її захист.

Основним методом державного регулювання економічної ситуації в державі є правовий метод. Його суть полягає в встановленні обов'язкових для

виконання юридичних правил поведінки суб'єктів права. Якість правового регулювання залежить від того, як законодавчі органи формують юридичні норми, наскільки своєчасними, стабільними та повними вони є.

З розвитком ринкових механізмів з'явилася потреба в існуванні особливої форми державного правового регулювання економіки – конкурентного законодавства. Це законодавство створює сприятливий правовий простір для розвитку конкуренції як необхідного елемента ринкових відносин шляхом встановлення певних правил добросовісної поведінки на ринку.

Перш за все, необхідно окреслити які саме правові інститути входять до конкурентного права. По-перше, це – право із захисту економічної конкуренції. По-друге – антимонопольне право, правове регулювання природних монополій та право із захисту від недобросовісної конкуренції.

Конкурентне законодавство коригує відповідним чином поведінку учасників ринкових процесів з метою узгодження приватних і публічних інтересів. Саме в цьому вбачається соціальна спрямованість державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності.

Об'єктом конкурентного законодавства є поведінка суб'єктів господарювання та структура економіки в цілому. Державна підтримка конкуренції забезпечує ефективність виробництва, відповідність між інтересами розвитку окремих суб'єктів господарювання, реалізацію політики модернізації в промисловості та існування різноманітних форм власності.

Цілі конкурентного законодавства спрямовані на зміну поведінки суб'єктів господарювання. Ця поведінка оцінюється під кутом зору заборон, додаткових обов'язків та спеціальних вимог, що містяться в конкурентних правових нормах.

Конкурентне законодавство поширюється на всі види товарного виробництва і комерційної діяльності, включаючи виробництво і товарооборот, платні послуги, проектування продукції та технології, а також наукові розробки, що призначені для використання їхніх результатів у виробництві та товарообороті, у платних послугах.

Певні правові норми щодо захисту конкуренції визначені в Конституції України, яка, як відомо прийнята 28 червня 1996 року. В Конституції зазначено, що захист конкуренції здійснює держава. У ст. 42 Конституції визначено: «Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція».

Наявність конституційних гарантій захисту конкуренції є ключовим елементом державного регулювання ринкових відносин в Україні. Внаслідок вжитих державою протягом останніх років правових та організаційних заходів в державі створено умови для практичної реалізації положень Конституції щодо забезпечення захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, запобігання зловживанню монопольним становищем на ринку, неправомірному обмеженню конкуренції та недобросовісній конкуренції.

Першим поштовхом до створення в Україні конкурентного законодавства, а тим самим і системи правового захисту економічної конкуренції, став проголошений на державному рівні курс на проведення економічних реформ ринкового спрямування. Першим актом, де він був закріплений стала Декларація про державний суверенітет України, що була прийнята 16 липня 1990 року. Наступним за цим документом новий курс на переорієнтацію вітчизняної економіки закріпив закон України „Про економічну самостійність Української РСР” від 03.08.1990 р.

Після прийняття цих двох нормативних актів постала проблема подальшої реструктуризації економіки і закріплення змін на законодавчому рівні. Протягом наступного 1991 року були прийняті численні правові акти, які визначали умови реформування і розвитку ринкових механізмів, перехідні засади до створення незалежної держави, як з правової, так і з економічної точок зору. Деякими з цих актів є: Закони України „Про власність”, „Про підприємництво”, „Про господарські товариства” тощо.

Минуло менше року, і вже в середині лютого 1992 року Верховною Радою України був прийнятий Закон „Про обмеження монополізму та недопущення

недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”. Цей закон став першим, з хронологічної точки зору, спеціальним нормативним актом, який був прийнятий з метою обмеження заснування монополій, проведення всіх можливих заходів демонополізації економіки, яка ще мала на той час певні риси адміністративно-командної економіки. Цей закон заклав правові основи обмеження і попередження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції та здійснення державного контролю за дотриманням норм антимонопольного законодавства.

Але для здійснення зазначених функцій державі потрібен був спеціальний орган. З цією метою наприкінці 1993 року був створений Антимонопольний комітет України, функціонування якого попередньо було передбачено Законом України „Про Антимонопольний комітет”.

Антимонопольний комітет являється основним органом, що регулює і контролює діяльність монополій в Україні. Він є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності. Його діяльність безпосередньо пов'язана із вжиттям заходів державного примусу, зокрема з притягненням до відповідальності і застосуванням санкцій за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, що повинні здійснюватись на підставі відповідних процесуальних норм. Правовий статус та основні принципи діяльності комітету визначено Законом України „Про Антимонопольний комітет”. Також цей закон визначає структуру та склад АМК, організацію його діяльності та статус голови й правові основи реалізації повноважень комітету.

Але треба зазначити, що процес формування конкурентного законодавства почався в той час, коли ще остаточно не склалися ринкові умови господарювання в Україні. Тому, зрозуміло, закони, які приймалися в той період, були направлені не стільки на регулювання та охорону економічних відносин, скільки на створення правової бази для забезпечення переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки.

На нашу думку, саме це є причиною недосконалості та необ'єктивності сучасної законодавчої бази, яка вимагає нагального перегляду нормативно-правових актів, які були прийняті в період переходу до ринкової економіки і досі є чинними.

Закон України „Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності” вже на початку 1996 року вважався недосконалим. Подальший розвиток ринкового механізму, поява нових особливостей та форм прояву недобросовісної конкуренції та інших порушень ринкових відносин вимагали прийняття нового спеціального законодавчого акту, спрямованого на захист від недобросовісної конкуренції. І тому, в червні 1996 року Верховна Рада України приймає Закон „Про захист від недобросовісної конкуренції”. Цей закон розпочав новий етап розвитку конкурентного законодавства, направлено на жорстке державне регулювання та контроль за діяльністю суб'єктів конкуренції. Закон визначив правові засади захисту та підтримки господарюючих суб'єктів і споживачів від недобросовісної конкуренції, обмеження монополізму і був спрямований на функціонування економіки на основі розвитку конкурентних відносин.

Але все ж таки основним і найбільш досконалим на сьогоднішній день є останній прийнятий спеціальний Закон “Про захист економічної конкуренції” від 11 січня 2001 року.

Цей закон визначає правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності і спрямований на забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин. Закон скасовує дію Закону “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”. Закон побудовано таким чином, що для кожного виду порушень конкурентного законодавства надано окремі розділи, де обов'язково говориться про заборону цих дій. В попередньому законі було визначено лише три види правопорушень, в новому – 20. Але цей перелік і в першому, і в другому законах, є вичерпний. Окремі розділи в законі присвячені розгляду заяв та

справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та відповідальності за порушення цього законодавства.

Умови ринкової економіки різко змінює монополія. Виникає ситуація, коли число продавців зменшується настільки, що кожен із них уже в змозі вплинути на загальний обсяг пропозиції, а тому і на ціну продукту, що продається. Важливо усвідомлювати, що складний, багаторівневий і загальний характер монополізації можна подолати лише за допомогою багатопланової системи заходів і послідовної роботи, що базується на спеціальній програмі. Реалізувати її можна лише за активного втручання держави.

У промислово розвинутих країнах використовуються різні способи контролю над монополіями. У багатьох із них з метою захисту і посилення конкуренції приймаються антимонопольні закони. Не виключенням є і Україна. Як уже зазначалося, перші засади формування антимонопольного законодавства були здійсненні в 1996 році створенням Антимонопольного комітету та прийняттям відповідного нормативного акту.

Наступним важливим кроком до створення антимонопольного законодавства стало прийняття в 2000 році Закону України „Про природні монополії”. Згідно з даними Антимонопольного комітету України, на початок 2005 року в Україні було зареєстровано 348 монопольних утворень¹. Тому дуже важливим для України є правове регулювання цих суб’єктів господарювання. Але не доцільно просто заборонити чи обмежити створення монополій, оскільки існують такі галузі, де технологічні й економічні умови виключають можливість існування конкурентних ринків. В цих галузях спостерігається жорсткий державний контроль за цінами та якістю товарів й послугів. Транспорт, зв’язок загального користування, виробництво і постачання електроенергії та інші підприємства цих галузей певною мірою підлягають такому контролю й регулюванню. В таких галузях українські законотворчі

¹ Лист Антимонопольного Комітету до Кабінету Міністрів: Підсумки виконання Указу Президента від 19.02.01 “Про Основні напрямки конкурентної політики на 2002-2004 роки”.

органи дозволили, як виняток, існування монополій. Ці структурні об'єднання отримали назву – природні монополії.

Закон “Про природні монополії” визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій в Україні. Метою цього Закону є забезпечення ефективності функціонування ринків, що перебувають у стані природної монополії, на основі збалансування інтересів суспільства, суб'єктів природних монополій та споживачів їх товарів. Його дія поширюється на відносини, що виникають на товарних ринках України, які перебувають у стані природної монополії, та на суміжних ринках за участю суб'єктів природних монополій.

Розглядаючи питання державного регулювання економічної конкуренції доцільно було б згадати й Указ Президента від 19 листопада 2001 року “Про Основні напрями конкурентної політики на 2002-2004 роки” Цей Указ визначає основні напрями державної політики щодо формування ефективного конкурентного середовища, зменшення частки монопольного сектора в економіці України, удосконалення правил конкуренції, впровадження сучасних методів державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, захисту і підтримки конкуренції, розвитку її інституційного забезпечення.

Нормативно-правовим актом, що забезпечує захист учасників економічної конкуренції на міжнародному рівні є Закон України „Про зовнішньоекономічну діяльність”, та низка законів, що були прийняті в один день 22 грудня 1998 року – „Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту”, „Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту”, „Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну”.

Крім того, нормативне регулювання відносин у сфері економічної конкуренції здійснюється міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (норми таких Договорів мають пріоритет перед нормами національного законодавства, якщо останнє встановлює інші, ніж міжнародні договори, правила); наприклад, укладений

між державами - учасницями СНД Договір про проведення узгодженої антимонопольної політики, ратифікований Законом України від 16.01.2003 р.

Але, все ж таки, з правової точки зору зазначені нормативні акти не вирішують всіх питань, що стосуються проблеми економічної конкуренції. Тому виникає потреба в прийнятті іншого нормативного акту, який би включав питання, що не розглянуті в інших нормах конкурентного законодавства.

На початку 2002 року, а саме 18 січня, Кабінет Міністрів видав розпорядження “Про схвалення Концепції Конкуренційного процесуального кодексу України”. Цим Розпорядженням Кабмін зобов’язав Антимонопольний комітет розробити та подати до 1 січня 2005 р. проект Конкуренційного процесуального кодексу. На початку листопада 2004 року робочою групою розроблено даний проект і направлено його на розгляд Кабінету Міністрів України.

Треба зазначити, що законодавці використали новий термін - „конкуренційний”. На наш погляд, застосування цього поняття не є вдалим. Оскільки прикметником до „конкуренції” в українській мові вважається термін „конкурентний”, а не „конкуренційний”. Останнього прикметника взагалі не існує в українській мові, а тому важко з’ясувати суть цього поняття.

Але все ж таки, прийняття нового акту в сфері регулювання конкурентних відносин не викликає жодних суперечок. Оскільки, на нашу думку, причинами прийняття такого акту є відсутність єдиного нормативного акту² щодо процедури розгляду справ про порушення конкурентного законодавства, недостатньо врегульовані процедури розслідування, доказування, прийняття рішень, забезпечення дотримання необхідних процесуальних гарантій учасників процесу, процесуальні строки тощо.

Розроблення проекту Кодексу здійснювалось Антимонопольним комітетом шляхом створення робочої групи із залученням фахівців Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Міністерства Юстиції, вчених, а також

² Існує ціла низка підзаконних нормативних актів Антимонопольного комітету з питань подання та прийняття заяв, розгляду справ, проведення перевірок про захист економічної конкуренції.

іноземних, зокрема європейських, експертів у галузі законодавства з питань конкуренції.

Висновки і шляхи вирішення проблеми.

Право на участь у добросовісній конкуренції є похідним від права на підприємницьку діяльність як суб'єктивного юридичного права. Звідси - право на участь у добросовісній конкуренції є природним та невід'ємним правом людний. Крім того, держава відповідаючи перед людиною за свою діяльність, зобов'язана бути гарантом підтримки добросовісної конкуренції.

Але слід наголосити, що, крім забезпечення правової основи для ринкових інститутів і захисту конкуренції, існує необхідність у виконанні державою низки інших економічних функцій. Ринковій системі як такій властиві певні недоліки, що змушує уряд стимулювати і модифікувати її функціонування.

Що ж стосується конкурентного законодавства, то на сьогодні воно практично сформувалось у цілісну систему захисту конкуренції, матеріальні норми якого відповідають принципам конкурентного права Європейського Союзу, і, за оцінкою європейських експертів, є найбільш досконалим не лише серед країн з перехідною економікою, а й серед багатьох країн Європи. В той же час забезпечення ефективності цих норм потребує відповідного механізму їх реалізації, створення належної процесуальної бази конкурентного законодавства та відповідної системи правозастосовчих органів.

Але найбільш невирішеною на сьогодні проблемою для ефективної реалізації конкурентної політики є прогалини та недосконалість правових процесуальних норм та їх систематизації.

На нашу думку, питання систематизації і матеріальних, і процесуальних норм щодо регулювання конкурентних відносин є досить актуальним та нагальним. Ця систематизація може бути проведена шляхом кодифікації, що в майбутньому може відокремити від вже існуючих нову³ галузь права – Конкурентне право.

³ Конкурентне право є новим у правовій системі України, але вже досить сформованим і стабільним в правових системах європейських країн та США.

Список використаних літературних джерел

1. Бакалінська О. Деякі аспекти формування конкурентного законодавства і права України // Підприємництво, господарство і право. – 2005. - №1. – С.66-71.
2. Беляневич Е.А. Механизм правового регулювання отношений, возникающих в сфере экономической конкуренции // Конкуренція. – 2003. - № 3. – С. 28-30.
3. Кузьміна С. Правове регулювання запобігання недобросовісної конкуренції: окремі питання // Право України. – 2000. - № 3. – С.91-93.

Рецензія

На статтю Ткаченко Ольги Миколаївни

„ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ”

Процес переходу від планово-командного до ринкового методу господарювання вимагає відповідних змін не лише в економіці, а також у праві. Формування законодавства щодо регулювання певних відносин завжди довгий та складний процес, якому потрібно уділяти чимало уваги на всіх його стадіях.

Регулювання ринкових відносин за допомогою державних методів постійно викликає чимало суперечок. Але регулювання конкурентних відносин, а також розвиток монопольних утворень, без заперечень, вимагає державного втручання через формування відповідного законодавчої бази.

Обрана автором тема для статті є досить актуальною і нагальною для сучасної економічної та політичної ситуації в державі. Стаття

Основним недоліком даного дослідження є лише поверхневий огляд чинних нормативно-правових актів. Бажано було б також дослідити співвідношення чинного українського конкурентного законодавства з відповідним законодавством європейських країн.

Доктор економічних наук,
професор

Заїнчківський А.О.